

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицкај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайиџић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Сијанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

О ЈЕЗИКУ ПИСАМА ИЗ РИЈЕЧКЕ НАХИЈЕ С КРАЈА XVII ВЕКА

1. У историјском архиву у Котору чувају се, поред осталог, три писма настала у Ријечкој нахији с краја XVII века, чији се језик, графика и правопис иститују у овом раду. Два писма упућена су у Котор венецијанским властима, и њих је објавио Ј. Миловић,¹ а треће, до сада необјављено, упућено је било Паштровићима. Ово треће писмо је млађе и њега није писала иста рука која је писала прва два помнута документа. Обе руке означене су овде римским бројевима:

а) I рука је написала писма бр. 11 и 12,² и оба су недатирана од стране пошиљача. Међутим, у которској канцеларији датиран је њихов пријем, односно њихово преводјење на талијански језик, а што је записано на истој страници где се налази и текст ових докумената писан нашим језиком. Писмо бр. 11 примљено је у Котору 10. јула 1692, а писмо бр. 12 — 22. јула 1692. године (уп. и Ј. Миловић, н. д., 399). Оба ова документа чувају се, како је речено, у Историјском архиву у Котору (фонд: управно-политички списи, VIII (1690—91), 50, 51).³

¹ Уп. др Јевто Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782)*. — Цетиње (Историјски институт НР Црне Горе), 1956, 6, 6—7).

² Под бројевима 11 и 12 ова два писма објављена су у поменутој Миловићевој књизи (н. д., 6, 6—7), и та нумерација је овде задржана ради читаоачевог лакшег сналажења.

³ Поређењем оригинала писма бр. 12 са поменутиМ Миловићевим издањем откривене су следеће недоследности: а) испуштен је у издању, свакако намерно (!), сам почетак писма бр. 12: *Ѡ насъ свиехъ кнезовахъ и сѣарешинахъ Ѡ риѣчке нахи[e] ѡсздравлене нашемъ ѡрвзвншеномъ и ѡреведромъ госпoдинъ коза е ѡмилова богъ и госпoда млеѣачька николи рерити софра ѡровидръ Ѡ койора и рѣбанне и херѣгевине,* б) место *догнаше* 12 треба *дочекаше*, в) речи: „И види, аманати божи“ из издања треба да гласе „и обиди, аманати божи“, јер се „... биди“ сасвим јасно види у оригиналу, а између „и“ и „... биди“ има места са још једно слово које није баш читко, г) поменути текст: „и обиди, аманати божи“ улази у завршни део претходне реченице тако да после тога настаје нова реченица која почиње речима: „По тому

б) II рука је написала писмо које се овде означава са Д, и оно се чува такође у Историјском архиву у Котору (фонд: управно-политички списи, XX (1699—1702), 1101). Писмо је настало 14. септембра свакако 1700. године.⁴ Текст овог документа, објављује се овде у целини и у оригиналној графици:

Ѡ насъ свиех старешинах Ѡ Риечке нахие и свега нашега збора
 ѿ ѿ свема сѣћама и воеводама и ѿсталомъ зборъ пацровицъкомъ а
 потомъ тога знате колико е нашиехъ крѣвихъ ѣ васъ и ѿсталога зла ема
 све трѣпласмо до божега сѣћена и знате ли како се ставасмо ѣ Которъ
 предъ генераломъ и кавалиерима и божъ веръ ѣфатили да чѣвамо ми
 васъ Ѡ неприятеллахъ такоћеръ ви насъ тако веръ ѣфатисмо и книге
 предъ господомъ ѣписасмо ми поради ѡне божие вере вама наше главе
 ѡстависмо до времена и на [j]веће поради васъ свадисмо се з б [p]аћомъ
 нашомъ Црњогоръцима поради е их не пѣшасмо преко насъ на васъ
 главе ни посекоше а пленове ѣзеше и много зла Ѡ насъ поработаше а ви
 с миромъ стоите а нама Ѡ васъ ничесове изърѣке не би ма по све начине
 све то трѣпласмо докле се потегънемо на сѣдъ иза тога дочекаше ваши
 Пацровићи нашега брата Вѣла Никъчева · изъ Дѣпила и ѣзеше мѣ
 трѣговинъ тѣће благо продасте мѣ све ѡо има на п [p]авѣдъ божъ · иза
 тога дочека Мѣшѣновићъ два Цеклинанина · предъ бѣдвомъ кѣе ед [n]-
 ога ѣбитъ но самъ не може но посла за Ника Клапавицъ ѣ Бѣдвѣ да мѣ
 га поможе ѣбитъ за добро кое мѣ е ѣчиниѡ попъ Гѣрашъковићъ тѣ га
 ѣбитъ не могоше но ѣтече предъ нима ѣ Бѣдвѣ ѡни за нима ѣ госпode
 чинише их ѣфатитъ и ѡковатъ на галию · садъ ви пишемо теке да знате
 е и ми знамо и паметѣсмо зло кое ни сте ѣчинили и дрѣго ви не гово-
 римо ниѡа но ћемо се с онезиема книгама ѡбистъ предъ господомъ —
 и богъ ви веселиѡ

Сетемъвриа · · Ī ċ · дѣнь · —⁵

ни изгубише . . .“; д) део текста на месту где је писмо због влаге пропало Миловић чита „којега“, што није сасвим јасно, јер тамо су читљива следећа слова: „ . . . аци-коека“ која, на жалост, за сада не знам шта значе, ѣ) реч „Јуни“ уз издање писма бр. 11 (Ј. Миловић, н. д., б) треба исправити у „Јули“.

⁴ Талијански превод овога писма налази се на страни 960 фасцикле УП XX (1699—1702), а он, интересантно, не садржи годину већ само месец и дан као и ћирилички оригинал: 14. септембар. Међутим, како је овај текст у вези са другим документима, са претходних страница у овој фасцикли, који су датирани и који чине део једног већег процеса, то се са сигурношћу писмо о којем је реч може датирати са 1700. годином. За ове податке захваљујем и овде архивисти Веселинки Лалoшевић из Историјског архива у Котору.

⁵ Писање великих слова и растављено и састављено писање речи спроведено је у горњем тексту у духу данашњих правописних правила. Надредна слова у појед-

У испитивању графије и језика, вршеном овом приликом, пошло се, наравно, од фотографија ових докумената. Вршено је поређење филолошке грађе из ових писама са одговарајућим материјалом из писама цетињских владика Висариона и Данила, затим из писама из Цеклина друге половине XVIII века, као и са језичком грађом из низа данашњих зетских говора.⁶

диним речима спуштена су у ред, а омега која се пише у оригиналу са две тачке изнад овде се доноси без тачака. У угласте заграде унесени су они гласови, одн. слова, који су испуштени у оригиналу.

⁶ Ради тога употребљене су разне скраћенице које се односе на одговарајућу литературу: Вуј. Мрк. (Лука Вујовић, *Мрковићи дијалекат*. (С крајиким осертиом на сусједне говоре). — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1969, књ. XVIII, 77—398 + 1 карта, Вуш. Његош (Данило Вушовић, *Прилози ироучавању Његошева језика*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1930, књ. IX, 93—195, Ђорђић Ђир. (Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки ирилози*. — Београд (Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије), 1971, стр. 533, Ивић Дијал. (др Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шикоавско нарече*. — Нови Сад (Матица српска), 1956, стр. 218 + 1 карта, Мил. Црн. (др Бранко Милетић, *Црмнички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1940, књ. IX, 211—663 + 1 карта, Млад. Вис. (Александар Младеновић, *Језик у писмима цетињског владике Висариона с краја XVII века*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX/1, Млад. Дан. (др Александар Младеновић, *Језик владике Данила*. — Нови Сад (Матица српска), 1973, стр. 198 са једним факсимилом, Млад. Цеклин (Александар Младеновић, *Језик ирију цеклинских писама из друге половине XVIII века*. — Зборник за језик и књижевност, Титоград (Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе), 1972, књ. I, 45—58, Мусић Ром. (Срђан Мусић, *Романизми у северо-западној Боки Кошорској*. — Београд (Филолошки факултет), 1972, стр. 274, Папштр. (др Иван Божић, др Бранко Павићевић, др Илија Синдик, *Пашћорске исјаве XVI—XVIII вијека*. — Цетиње (Државни архив Народне Републике Црне Горе. Историјска грађа књ. I), 1959, стр. XIV+287+8 факсимила, Петр. Риј. (Драгољуб Петровић, *Прилог ироучавању говора у околини Ријеке Црнојевића*. — Зборник за језик и књижевност, Титоград (Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе), 1972, књ. I, 59—66), Пеш. Стар. (Митар Б. Пешикан, *Сипароцрногорски средњокашунски и љешански говори*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1965, књ. XV, стр. 294, РЈА (*Рјечник хрватског или српског језика. На свијетј издаје Југославенска академија знаности и умјетности*. — У Загребу, 1880—1882 I — 1976 XXIII), РСКНЈ (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Београд (Српска академија наука. Институт за српскохрватски језик), 1959 I — 1975 IX), Стев. Ист. (Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. — Јужнословенски филолог, 1933—4, књ. XIII, 1—128 + 1 карта), Том. Ак. (Vaso Tomacović, *Ass. pl. listih zamenica prvog i drugog lica: ni, vi (пу, ву)*. — Годишњи зборник, Скопје (Филозофски факултет), 1950, III, 3—16).

Графијске одлике

2. У овим писмима из Ријечке нахије употребљена су следећа слова: *а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, ѱ, ѱ̄, р, с, ш̄, ѝ, ѝ̄, ф, х, ц, ч, ш, ѱ̄, ѱ̄̄, ц̄, ѝ̄*. Знаке *ка* и *јо* налазимо само у писмима 12 и Д. У писму Д употребљено је једном слово *І* за означавање броја, и то са хоризонталном цртицом која поменути знак пресеца на средини (уп. исто и у писмима владике Данила и Висариона: Млад. Дан. 17, Млад. Вис. т. 2). Грађије *Ѣ, ѣ, љ, љ̄, і* не срећемо у овим писмима у којима нема ни потврде за сугласник *и* па самим тим нема ни могућности за његово обележавање.

Вокали *а, е, и, у* обележавају се са по једним знаком: *а, е⁷, и, ѝ*, док се самогласник *о* означава графијом *о* и омегом.

Од двофункционалних слова у овим писмима долази традиционално *ћ* којим се обележава и *ћ* и *ћ̄*, а знаком *и* означава се вокал *и* и сугласник *ј* (уп. исто: Млад. Дан. 17, Млад. Вис. т. 2).

Старим словима *ка* и *јо* означавају се, наравно, групе *ја* и *ју*, а графије *ѱ* (ретко *ѱ̄*) и *ц̄* служе за обележавање предлога-префикса *од* и групе *иш̄*.

3. Самогласник *о*. Како је већ речено, овај вокал означава се графијом *о* (нпр. *Кошора* 11, 12, *много* Д и сл.), као и омегом чије је јављање позиционо ограничено:⁸ а) на почетак речи и предлог-префикс *од*: *ошале крџи* 11, *одавно* 12, *освети* 11, 12, *ошависмо* Д, *они* (л. зам.) Д, *оковаиѝ* Д, *ѱ насѝ* 11, 12 (× 2), Д, *ѱ васѝ* Д, *ѱ Кошора* 11, 12, *ѱ нега* 11, *ѱ Ријечке нахије* 11, 12, *ѱ Ријечке нахије* Д, *ѱ Любоишња* 12, *ѱ нејриашелгахѝ* Д, *ѱ нас* Д, *ѱ шѝга крџника* 12, б) на крај речи у групи *-ио*: *заслџио* 12, *веселио* 12, *вчинио* Д, в) на усамљени пример *наѝчаѝ* (прил.) 12.⁹

У писању омега писари ових писама подударају се са писмима владике Висариона и Данила (уп. Млад. Вис. т. 5, Млад. Дан. 20—21), односно са одговарајућом традиционалном ћириличком ортографском нормом (уп. Ђорђић Ђир. 213).

⁷ Самогласник *е* обележава се горњим знаком у сва три писма (изузев у примеру *сејемџери* Д, где личи на одговарајуће грчко слово). Из типографских разлога у овом раду доноси се знак *е*. Иначе, горње слово одлика је, као што је познато, наше традиционалне ћирилице где је имало основну функцију обележавања групе *је* (уп. Ђорђић Ђир. 104).

⁸ Омега долази најчешће са две тачке а овде се, из типографских разлога, доноси без њих.

⁹ Овде би се, можда, могло радити о обележењу омега у иницијалном положају (уп. нпр. именицу *ѝчаѝ*, *ѝпак човек* РЈА IX 11).

писмима владике Данила где се срећемо често и са прогресивном цртом у овом погледу: са писањем *p* за овај глас (уп. Млад. Дан. 24).

7. *Сугласници ħ и ħ̣*. Означавају се традиционалним двофункционалним знаком *ħ* (уп. исто: Млад. Вис. т. 13, Млад. Дан. 28—29): а) *Паиџи̋ровића* 12, *кѣћа* 11, *Нихџа Миховића* 12, *Рада Бановића* 12, — из *Грађани* 12, *сѣћама* Д, б) *ћемо* 11, 12, Д, *кће* (3. једн. а.) Д, *на(ј)веће* Д, — *заћеде (се)* 12, *наћете* 12, *наће* 12, *ѣриће ѿгоа* 12, *сѣћена* Д, *ѣакоћерь* Д, *ѣѣће благо* Д, в) *Паиџи̋ровићи* 12 (× 2), *Пацровићи* Д, г) б(р)аћомъ Д, — *доћоше* 12, *ѣоћоше* 12, д) *Ћѣрашѣковићъ* Д, *ћ*) *Мѣшѣновићъ* Д, *Ћѣрашѣковићъ* Д (примери за групе *ћи*, *ћу*, затим *-ħ-*, *-ħ̣-*, *-ħ̣*, не долазе у овим писмима).

8. За пример *канѣчалерию* (ак. једн.) 12 (тал. cancelleria ‚писарница‘), који се у нашим споменицима јавља и са *-ѣ-* што потврђује и језик владике Данила (уп. РЈА IV 819, Млад. Дан. 30), нисмо сигурни да ли се графијом *-ѣ-* означава сугласник *-ѣ-*.¹⁰

9. *Сугласници љ и њ*. Ови гласови обележавају се традиционално: *л*, *н* + графијски јотован или нејотован вокал, у чему постоји подударане са писмима владике Висариона (уп. Млад. Вис. т. 15):

а) *ѣрѣљласмо* Д, *неѣриѣѣлѣхъ*, Д, *Любоѣѣнѣна* 12, *Любоѣѣнѣгани* 12, *Цеклиѣнѣнина* Д, *сѣћена* Д, поред *ѣрѣљласмо* Д,

б) *ѣоздравлене* 12 (в. т. 14), *ѣленове* Д, *нега* 11,

в) *ниѣъ* 11, 12 (× 2), *нима* 11, Д, *ниѣъ* Д, *книѣъ* 12, *книѣе* Д, *книѣама* Д,

г) *Любоѣѣнѣна* 12, *Любоѣѣнѣгани* 12, *люди* 12.

Као што је познато, писма владике Данила у обележавању група *ље* и *ње* показују извесну графијску усавршеност јер овај епископ употребљава *ље*, *ње*, што није случај ни са ријечким писмима ни са писмима владике Висариона.

10. *Слово џ*. Ова графија, као што је познато, има вредност групе *џи̋*, што је у складу са српскословенском традицијом: *џо* 12 (× 3), Д, *ниџа* Д, *не ѣџасмо* Д, *зборъ ѣацровиџѣкомъ* Д, *Пацровићи* Д. У писму I руке налазимо *Паиџи̋ровићи* 12 (× 2), *Паиџи̋ровића* 12, дакле три

¹⁰ Уп., с једне стране, *канѣѣѣриѣа* и, с друге стране, *ћенѣѣѣѣл* у данашњем говору околине Ријеке Црнојевића (уп. Петр. Риј. 62).

пута долази *-шѣи-*, што није случај са писмом II руке где срећемо, као што видимо, у истом примеру старо слово цѣ.

11. Као и владика Данило, и II рука пише *занераломъ* Д (вен. *zenegale*) где почетно *з-* не мора имати вредност нашега денталног сугласника *з* већ може упућивати на одговарајући венецијански изговор почетка ове речи а што су наши људи могли супституисати са *дз-* (уп. Млад. Дан. 93—94, Млад. Вис. т. 17).

12. Име свеца *св. Јован* не долази са удвојеним *н*, за разлику нпр. од владике Данила који понекад пише у овом имену, у складу са српско-словенским писањем, удвојено *н*: *свейнемъ Иованомъ* 11, 12.

13. *Најомене о неким словима.* Сва три писма писана су брзописом који је одликовао нашу ћирилицу с краја XVII века и у којем су присутна слова: квадратно, четвртасто *в*, *к* које се пише са две усправне црте од којих је десна повијена мало ка левој, *ѣ* које се готово редовно пише кад треного (*ш*) а једном, у писму Д, у форми која личи на број 7 (*сеѣнемъвриа* Д), *ѣ* које је једини знак за обележавање овога вокала, *цѣ* које се редовно пише на традиционалан начин са продуженом на доле средњом цртом. У овим писмима слова *б* и *д* не пишу се положеним словом *ѣ* и знаком *ѣ*, што се иначе среће у другим споменицима из Црне Горе (уп. Млад. Вис. т. 18, Млад. Дан. 33—34, Млад. Цеклин 48). Присуство поменутих слова у овим писмима из Ријечке нахије с краја XVII века показује, наравно, њихову нормалну употребу у нашој брзописној ћирилици на југозападном подручју нашег језика.

Правописне одлике

14. *Групе сугласника.* За писање сугласника у вези *ѣ* префикс + нова реч долази мали број примера: док у случајевима *збора* Д, *зборѣ* Д имамо фонетско писање, докле у примеру *ѣосъздравлене* 12 наилазимо и на морфолошко и на фонетско писање, што је, наравно, последица кривог етимологизирања од стране писара. Обе руке пишу редовно *од* (*оѣ* долази једном). Пример *одавѣно* 12 написан је, као што видимо, фонетски.

У вези *основа* + *суфикс* заступљен је и један и други начин писања:

дск: а) *госѣодѣскѣ книгѣ* 12,

дств: а) *госѣодѣсѣво* 11 (× 2), 12 *ѣ* *госѣодѣсѣвѣ* 12,

б) *госѣосѣвѣ* 11,

- кц: б) *Нихца Миховића* 12 (наравно, ради се о фонетској промени *кц > хц*),
- кч: а) *Вяла Никечева* Д,
- ћск: б) *зборъ ѡацровицькомъ* Д (овде се ради, наравно, о познатој фонетској црти -ћски > -цки која одликује како језик владике Данила тако и неке данашње зетске говоре (Уп. Млад. Дан. 37, Мил. Црмн. 336, Пеш. Стар. 127, Стев. Ист. 51).
- чск: б) *Риечъке нахие* 11 (× 2), 12, *Риечке нахие* Д, *госїода млейчачъка* 12.

У вези двеју засебних речи писање је следеће: с њ-: а) *с нима* 11, с б-: б) *з б(р)ањомъ* Д, од к-: а) *ѡ Кошора* (в. т. 3), от т-: а) *ѡ шога крвѣника* (в. т. 3), пред б-: а) *їредъ Бздѡмъ* 12, *їредъ Бздѡмъ* Д, пред з-: а) *їред генераломъ* Д, пред г-: а) *їред госїодомъ* Д (× 2), из гр-: а) *из Граћани* 12. Предлог *од* пише се, иначе, и у оним случајевима где фонетске промене изостају (нпр. пред сонантима — в. т. 3).

У сантхију дошло је до свођења -*її* *її*- на *її*- у примеру: *аманѡ їи божи* 12 (уп. *аманѡї* од тур. emanet 'светиња').

15. Знак ѣ. Као што је већ речено, у овим писмима употребљава се само ѣ а не и ѡ. Овај знак пише се само из ортографских разлога, а не и из фонетских, тј. у овим писмима не налазимо ни један пример у којем би се, у складу са српскословенском традицијом, словом ѣ означавао вокал а, чега иначе има у писмима владике Висариона и Данила (уп. Млад. Вис. т. 6, Млад. Дан. 22). Примери: *їоїѡ Ћвраицьковићъ* Д, *ѡфѡїїїѡ* Д, *нихъ* 11, 12 (× 2), *самъ* Д, *даїѡ* 12, *свиѡхъ кнезовахъ* 12, *насъ* 11, 12 (× 2), Д (× 3), *изъ Дѡїила* Д, *їредъ Бздѡмъ* 12, *їредъ нима* Д, *їредъ Бздѡмъ* Д и сл., — *Риечъке нахие* 11 (× 2), 12 *госїодѡсїѡ* 11 (× 2), 12, *госїода кошоръска* 12, *Херъцеговине* 12, *Паиѡїѡровића* 12, *Паиѡїѡровићи* 12 (× 2), *Црњогоръцима* Д, *Црњогоръци* 12, *їарѡїѡ* 12, *канъчалерїѡ* 12, *Маръка Дерїглавъ* 12, *сѡїѡнъли* 12, *Бздѡмъ* 12, *їравѡда* 12, *момъче* 12, *Ћвраицьковићъ* Д, *їоїѡгънемо* Д, *сѡїѡмѡвриѡ* Д, *изъѡбїише* 12 (× 2), *изърѡке* (ген. једн. 'помоћ') Д и сл., поред *свиѡ^х* Д, *нашиѡхъ крѡви^х* Д, *и^х* Д (× 2), *на^с* (на крају реда) Д, *їре^н генераломъ* Д, *їре^н госїодомъ* Д (× 2), *из Граћани* 12, *с миромъ* Д, *изъѡбїише* 12, *Риечке нахие* Д, *Бздѡмъ* Д, *зло* Д, *зла* 12, Д, два Д.

Као што се види, мали је број примера који долазе написани без -ѣ или -ѡ-. Случајеве са надредним писањем одговарајућих слова не треба ни рачунати овде јер се, по старом ортографском правилу, фи-

нални суфгласници у речима надредно пишу углавном без знакова за некадашње полугласнике. Оба ова писара, очигледно, потичу из исте школе, сличног су али не и једнаког правописног образовања које се одликује, поред осталог, и извесном хиперкоректношћу у писању з нарочито у средини речи између сугласника, а која, опет, више одликује прву неголи другу руку. Доследност спровођења овог ортографског поступка нарочито показују случајеви као *Пашићровићи*, *Пашићровића*, које пише I рука а за што се тешко могло наћи узора у нашој старијој писмености (уп. и стране речи *ѡарѡѡа*, *канѡчалериѡ*, затим и случајеве *Марѡка*, *Херѡеговине*, које пише I, као и пример *Ђвразиѡковић* који пише II рука). У овом погледу писма из Ријечке нахије разликују се од писама владике Висариона и Данила у којима се не срећемо са оваквом доследношћу писања з (или њ) нарочито у позицији у средини речи (уп. Млад. Вис. т. 22, 23, Млад. Дан. 40—41).

О доследном обележавању вокалног р са рѡ в. т. 6.

16. Скраћено ѡисање неких речи. Од скраћеница у овим писмима налазимо само *дѡѡ* (дан) Д, као и *ѡ ѡ ѡ* (*веле драги ѡоздрав* или *веле драго ѡоздрављање*)¹¹ 11, Д, за разлику од писама владике Висариона и Данила где је ово традиционално скраћено писање заступљено много чешће (уп. Млад. Дан. 44—46, Млад. Вис. т. 24 — уп. нескраћено писање речи: *богомѡ* 11, 12, *богѡ* 11, 12, Д).

17. Надредно ѡисање неких слова. Надредно писање појединих слова, што је једна од традиционалних особина ћириличног писања (уп. Ђорђић, Ђир. 186—187), заступљено је само у писму Д које је писала II рука: *и^х*, *свиѡ^х*, *крѡви^х*, *на^с*, *ѡре^с* (примере в. у т. 15). За овакво надредно писање знају и Висарионова и Данилова писма (уп. Млад. Вис. т. 25, Млад. Дан. 46—47). Одсуство поменутог писања у писмима I руке (11, 12) указује, свакако, на удаљавање њиховог писара од традиционалних ортографских норми у нашој ћирилици.

18. Лигатури. Осим лигатура ѡ/ѡ и цѡ (в. т. 10, 14), других нема у овим писмима, за разлику од писама владике Данила и Висариона где се, поред ових двеју, срећу и друге лигатуре (уп. Млад. Дан. 47, Млад. Вис. т. 26).

¹¹ Уп. Ј. Миловић, н. д., I нап. 1, Млад. Дан. 45 нап. 72. Уп. и Сл. Мијушковића који сматра да се ради о *велико драго ѡоздравление (Писма владике Висариона и гувернера Зана Болице Грбичића о ѡобједи Комана над Турцима 1691 године. — Историјски записи, Цетиње, VI/1953, књ. IX, св. 2, 530)*. Уп. *ѡоздравлене* 12 на почетку овог писма.

19. *Састављено и расстављено писање унутар шексиа и на крају реда.* Низ речи које су чиниле изговорну целину писале су се најчешће заједно, што је било уобичајено у нашем старом писању: а) *азаосџале* (а за остале) 11, *а задргећемо се* (а за друге ћемо се) 12, *вкојторъ* (у Котор) 12, *ѿреконасънава съ* (преко нас на вас) Д, *новѿече* (но утече) Д и сл., б) *разъмели смо* (разумјели смо) 12, *извешемъ* (и узеше му) Д, *коемъ* (које му је) Д, *ѿбогъввеселиш* (и бог ви веселио) Д и сл.

Млетачка титула *соврайровидур* (вен. *sovragrovveditore* „наприви-видур“ Паштр. 236) пише се из два дела: *софра ѿровидъръ* 11, 12 (уп. исто: Млад. Вис. т. 27, Млад. Дан. 92).

На крају реда растављање речи врши се најчешће на вокал: *госѿода-ръ* 11, *ва-ше* 11, *све-ѿиешъ* 11, *Херъце-говине* 12, *сви-ѿѿло* 12, *коли-кое* Д, *немо-же* Д и сл., а срећемо и друге случајеве: *ѿф-ѿѿили* 11, *госѿ-ѿода* 12 (овде је свакако грешком пренето ѿ и на почетак следећег реда), *Црњогор-ѿцима* Д, *изѿѿ-ога* (иза тога) Д.

20. У свим овим писмима велика слова се не пишу изузев у једном примеру, у називу деветог месеца, у писму Д где је написано велико С-: *Сѿѿемъвриа* Д.

21. Само у писму Д написан је један број (14) словима, и то у датирању, са титлом изнад и тачкама на средини реда испред и иза броја: *Сѿѿемъвриа · ̑̑̑ · д̑̑̑* Д.

Од интерпункцијских знакова долази тачка и црта. Оно што је ту најважније јесте чињеница да обе руке пишу тачку на средини реда (по висини) а не у подножју слова. Ово је, као што је познато, стара ортографска особина у нашој ћирилици и у овим писмима она представља традиционалну ортографску црту (уп. Ђорић Ђир. 183).

Г л а с о в и

Самогласници

22. Вокалски систем језика ових писама одликује се са пет стандардних самогласника и вокалним *р*. Нема ни једног примера који би регистровао постојање познатог зетског рефлекса некадашњег полу-гласника, тј. отворено *е*, што се данас среће у говору околине Ријеке Црнојевића (уп. Петр. Риј. 61). Примере в. у т. 24.

23. *Рефлекси јѿѿа*. Ова писма су, наравно, (и)јекавска, што и очекујемо с обзиром на то да су настала у Црној Гори. Ијекавски рефлекс

срећемо у случајевима: а) рѣк-: *Риѣчьке нахѣ* 11 (× 2), 12, *Риѣчьке нахѣ* Д, свѣт-: *госїодаръ свѣтїли* 11, *свѣтїло госїодѣсїтво* 12, затим -нѣ-: *їо-нише* 12, као и у наставцима заменичко-придевске промене било да се ради о примарним било о секундарним, аналошким образовањима: инстр. једн. *свѣтїнемъ ІІованомъ* 11, 12, ген. мн. *свѣехъ кнезовахъ* 12, *свѣехъ сїарѣшинахъ* Д, *нашиехъ крѣвихъ* Д, инстр. мн. *с онезѣма книгама* Д. Јекавски рефлекс огледа се у примерима: вѣр-: *веръ* Д (× 4), *верѣ* Д, дѣ-: *заѣде (се)* 12, плѣн-: *їленове* (ак. мн.) Д, разумѣ-: *раззмели* 12, сѣк-: *їосекоше* 12, Д, хѣтѣ-: *кѣе* (3. једн. а.) Д. У примеру *свѣма свѣама и воеводама* (дат. мн.) Д ради се свакако о *свѣма* иако графѣја допушта читање и *свѣма*.¹² Исто тако и пример *сїарѣшинахъ* (ген. мн.) 12, Д може се читати и са -е- и са -је-.¹³

У случајевима са перфиксом *їрѣ-*, као и у предлозима *їред*, *їреко*, редовно долази, наравно *е*, које се може читати и као *је*, иако је вероватније да се *је* иза *р* испред којег је још један сугласник свело фонетским путем на *е*: *їрезвїшеномъ госїоданъ* 11, *їрѣзвїшено госїодѣсїтво* 11, *їрѣзвїшеномъ и їрѣведромъ госїодинъ* 12, *їредъ Бѣдѣвомъ* 12, *їредъ Бѣдѣвомъ* Д, *їред генераломъ* Д, *їред госїодомъ* Д (× 2), *їреко насъ* Д.

У примеру *времена* (ген. једн.) Д, наравно, треба видети такође екавизам настао од јекавизма.

Предлог *їриѣ тїоїа* 12 једини је пример са позиционом изменом јата у *и* (уп. прилог *їриѣ* у језику владике Данила и *їреѣ*, такође прилог, у језику владике Висариона: Млад. Дан. 71, Млад. Вис. т. 30).

Рефлекси старог јата у овим писмима показују у највећем броју случајева подударане са одговарајућим стањем у језику владике Данила и Висариона, као и у данашњим зетским говорима¹⁴ (уп. Млад. Дан. 51—72, Млад. Вис. т. 30).

¹² Паралелизам постојања форми *свѣјема* (инстр. мн.) и *свѣма* (дат. мн.) потврђен је у Његошевом језику, односно у „Посвети“ *Горског вијѣнца* (1. и 25. стих) — уп. код мене: *Графѣјске, їравїйсне и друге одлике „Посвѣїе“ у „Горском вијѣнцу“*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1972, књ. XV/1, 145, 146 и нап. 3. Облик *свѣї(ј)ема* уп. у неким зетским говорима (Стев. Ист. 26, Мил. Црмн. 244 — уп. овде за говор Дупила у Црмници и *свѣїема* са дифтонжским а не двосложним изговором рефлекса јата). Уп. *свѣма* (инстр.) и у писмима са Цекли-на у другој половини XVIII века (Млад. Цеклин 49).

¹³ Владика Данило зна за фонетизам ове речи са -је- (Млад. Дан. 28), као и Његош (уп. Вуш. Његош 103), иако неки данашњи зетски говори имају овде -е- (уп. Мил. Црмн. 247, 346; М. Пешикан помиње *сїдрѣшина* и *сїдрѣшина*: Пеш. Стар. 51, 91, 104, 105, 281.

24. Рефлекс њолугласника. Као што је већ истакнуто, у овим писмима место некадашњег полугласника налазимо *a*, а не нешто друго, што би евентуално, упућивало на данашњи рефлекс зетског полугласника (отворено *e*), чиме се одликује, поред осталог, и говор околине Ријеке Црнојевића (уп. Петр. Риј. 61). У овоме се сва три писма подударају са писмима владике Данила и Висариона (уп. Млад. Дан. 72 и даље, Млад. Вис. т. 32 и даље). Примери: *кадъ* 11, *садъ* 12 ($\times 3$), Д, господа *млеѡачъка* 12.

Везник *но* (< *нъ*?) долази са тим фонетизмом: *но* ни дочекаше брата Рада Бановића и посекоше га на правѣдъ божъ 12, кѣ ед(н)ога ѡбитъ *но* самъ не може *но* посла за Ника Клапавицъ ѡ Бѣдвѣ . . . тѣ га ѡбитъ не могоше *но* ѡтече предъ нима ѡ Бѣдвѣ Д, и дрѣго ви не говоримо ниѡа *но* ћемо се с онезиема книгама ѡбитъ предъ господомъ Д (уп. *но* и у језику владике Данила и Висариона: Млад. Дан. 165, Млад. Вис. т. 35; уп. и РЈА VII 202—203, РЈА VIII 212).

Предлог *с* долази само тако (потврде за *са*, *к*, *ка* нема): *с нима* 11, *с онезиема книгама* Д (уп. и *з б(р)аћомъ* Д где је *з б-* < *с б-*).

25. Осѡале самогласничке њојаве. Именице *војвода* и *Пашићровићи* гласе са *-оје-* и *-о-*: *воеводама* (дат. мн.) Д, *Пашићровићи*, *Пашићровића*, *Паццровићи*, *зборъ ѡаццровицъкомъ* (в. т. 10). Док у фонетизму првог примера постоји подударање са језиком владике Данила и Висариона, дотле у другом случају то подударање није потпуно јер Данило зна за *Пашићројевићи* / *Пашићровићи*, а Висарион, истина у једном примеру, за *Пашићројевићи* (уп. Млад. Дан. 78, Млад. Вис. т. 38 а).

26. Пример Рѣбание (Арбаније) 12 садржи у себи иницијално вокално *р*, формирано свакако секундарно, што је потврђено нпр. у данашњем црмничком говору где налазимо *Рѣбани(ј)а* и *Рѣѣго(с)ина* (уп. Мил. Црмн. 278); за ово друго уп. непромењено *Херѣцеговине* 12. Владика Данило има ове примере редовно са *ар-* и *хер-* (уп. Млад. Дан. 79; уп. и *ар-* у писмима владике Висариона: Млад. Вис. т. 43).

27. Форма досѡа 12 долази са *-а* (уп. исто и у језику владике Данила: Млад. Дан. 77; уп. и РЈА II 682 где се региструје и *досѡи* „по западнијем крајевима“).

28. Једначење и сажимање самогласника. Финална група *-ао* < *-ал* измењена је у *-а*: *ѡдрѣѡса* 11, 12, *да* 11, *ѡмилова* 12, у чему постоји делимично подударање са језиком у писмима владике Висариона и Данила, где налазимо и неизмењену ову вокалску групу (уп. Млад. Вис.

т. 46, Млад. Дан. 80 и даље), док са данашњим говором околине Ријеке Црнојевића, где налазимо $-a < -ao$, постоји потпуно поклапање (уп. Петр. Риј. 61); ово подудараше постоји и са писмима из Цеклина друге половине XVIII века (уп. Млад. Цеклин 50).

Група $-ao-$ у прилогу *навојачацъ* 12 (в. т. 60) остаје неизмењена (уп. нпр. *најјак* данас у Црмници: Мил. Црмн. 276).

Завршно $-io$ остаје такође неизмењено: *заслѣжио*, *веселио*, *гчи-нио* (в. т. 3).

29. Губљење самогласника. Од императивних форми у писмима долазе: 2. једн. *освети* 11, 12, *обиди* 12 (в. нап. 3) и ни један од њих није без крајњег $-и$.

Инфинитивни облици долазе без крајњег $-и$: *даиѣ* 12, *змириѣ* (*се*) 11, 12, *збиѣ* Д ($\times 3$), *вфайѣ* Д, *оковаѣ* Д, *обисѣ* (*се*) Д. Мали број инфинитивних облика употребљених у овим писмима не дозвољава извођење сигурнијих закључака; додаћемо само да у писмима владике Висариона дуже форме преовлађују над краћим облицима инфинитива, док је у језику владике Данила и писама из Цеклина друге половине XVIII века обрнута ситуација (уп. Млад. Вис. т. 52, Млад. Дан. 88, Млад. Цеклин 50).

Облици глаголског прилога садашњег времена нису употребљени у овим писмима.

Вокал $-и-$ у средини речи чува се у примерима: *ѣолико* 12, *колико* Д.

30. Покрећни самогласници. Било у дужој било у краћој форми јављају се следеће непроменљиве речи: *кадѣ* 11, *садѣ* 12 ($\times 3$), Д, *иза ѣога* („после тога“) Д ($\times 2$), *а ѣоѣомѣ ѣога* 11, 12, Д, *ѣриѣ ѣога* 12, *ѣо ѣомѣ* („после тога“) 12 ($\times 4$), *ѣакѣ* (па) 12, *ѣакоѣерѣ* Д, *докле* Д, *ниѣи* 12, *ли* Д, *на(ј)веѣе* („највише“) Д, *ѣоради* ѣне божие вере Д, *ѣоради* васѣ Д, *ѣоради е* их не пѣшасмо Д (поради е = јер), *ѣеке* („тек“) Д. У овом погледу постоји подудараше, наравно, са језиком владике Данила и Висариона (уп. Млад. Дан. 89—90, Млад. Вис. т. 54).

Завршеци падежних облика заменичко-придевске деklinације мушког и средњег рода у једнини $-ога/-ега$ (генитив-акузатив) и $-ому/-ему$ (датов) долазе редовно у дужој форми а не са покретним вокалом (в. т. 52).

Сугласници

31. Сви консонанти који одликују наш данашњи књижевни језик срећу се у овим писмима изузев *и* за који нема потврде. Пример *јосе-коше* 12, Д са граfiјске стране не пружа нам могућност да закључимо да је консонант *с*, добијен по јекавском јотовању, био присутан у језику писара ових писама (уп. данас јотоване гласове од *с* и *з* по јекавском и новом јотовању у говору околине Ријеке Црнојевића: Петр. Риј. 62).

32. Сугласник *х*. За овај глас долазе следеће потврде: а) *Херцеговине* 12, б) *Риечке нахије* 11 (× 2), *Риечке нахије* Д, *Нихица Миховића* 12 (в. т. 36), в) *нихъ* 11, 12 (× 2), *ихъ* 12, *их* Д (× 2), *свиехъ кнезовахъ и сѣарешинахъ* 12, *свиех сѣарешинахъ* Д, *нашихъ крѣвих* Д, *ѿ нейриаше-лахъ* Д. Ни један случај не долази без *х*, у чему се језик ових писама потпуно подудара са језиком владике Данила и данашњим говорима Ријечке нахије.¹⁴

Група *хв* измењена је у *ф* у глаголу: *ѿфайиийъ* Д, *ѿфайили* 11, 12, (× 3), Д, *ѿфайисмо* Д (примера са *хвал-* нема у овим писмима). У погледу ове црте постоји подударане са језиком владике Данила и цеклинским писмима из друге половине XVIII века, где налазимо *фай-* < *хвай-*; са језиком владике Висариона то подударане изостаје, јер у њему налазимо *вай-* < *хвай-* (Млад. Дан. 92, 96, Млад. Цеклин 51, Млад. Вис. т. 57).

У помоћном глаголу група *хи(ј)-* развила се у *кћ-*: *кће* (3. једн. а.) Д (уп. исто нпр. у језику владике Данила: Млад. Дан. 92).

33. Поред поменутог примера *ѿфайиийъ*, *ѿфайили*, *ѿфайисмо*, где је *ф* настало у домаћој речи од групе *хв*, сугласник *ф* долази и у иностраној речи *софра ѿровидѣръ* (в. т. 19); уп. *софра ѿровидѣръ* у једном писму са Цеклина из XVIII века (Млад. Цеклин 51).

34. О евентуалном постојању консонанта *дз* у примеру *генералом* в. т. 11.

35. О присуству или одсуству одговарајућих сугласничких асимилација в. у т. 14.

Што се тиче познате измене група *си, зи, сл, зл* у *ши, жи, шл, жл*, која је данас позната низу зетских говора а међу њима и говору околине

¹⁴ Уп. Млад. Дан. 93; Р. Бошковић, *О ѿрироди, развијку и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1931, књ. XI, 180. У писмима из Цеклина (друга половина XVIII века) налазимо поред *риечке нахије* и *риечке наие* (Млад. Цеклин 51).

Ријеке Црнојевића (уп. Петр. Риј. 63—64), примери који долазе у овим писмима показују њено одсуство (случајеви са *си* нису потврђени): *зна* 12, *знайше* Д (× 3), *знамо* Д, *йосла* Д, *йослаше* 12, *заслѣжио* 12, *зло* Д, *зла* 12, Д (× 2) — уп. непромењене ове групе и у језику владике Данила и Висариона (Млад. Дан. 95—96, Млад. Вис. т. 63).

Асимилација сугласника по начину творбе: *хвай-* > *хфай-* > *фай-* заступљена је у поменутом примеру *файишйъ*, *файишли*, *файиство* (в. т. 32).

Група *-ви-* није једначењем по начину творбе измењена у *-ми-* чега иначе има нпр. у језику владике Данила (уп. Млад. Дан. 96): *крѣвника* (в. т. 6), затим *одавѣно* 12.

Група *-мч-* остаје непромењена: *мољче* 12.

Пример *докле* Д може се читати и са *-к.ве*, дакле са извршеном асимилацијом по начину творбе према палаталном вокалу предњег реда; међутим, у то нисмо сигурни како због графије тако и због чињенице да нпр. језик владике Данила зна за *докле*: Млад. Дан. 97.

36. До дисимилације не долази у групи *мн-*: *много* Д.

У примеру В8ла *Нихца* Миховића 12 група *-ки-* добијена је од *-ки-* свакако дисимилативним путем.

Група *-кч-* остаје непромењена: В8ла *Никочева* Д.

37. *Напомена о јотовањима.* Задржаћемо се само на резултатима јотовања уснених сугласника, по старом и новом јотовању, као и на самом јекавском јотовању које није у писмима заступљено код свих консонаната. Тако овде налазимо случајеве: *шрѣйласмо* (1. мн. имперф.) Д, *шрѣйласмо* Д, *йоздравлене* 12, *роблемъ* 12, где није регистрована новија појава *йљ*, *бљ* > *йј*, *бј* а која се иначе среће данас у зетским говорима (уп. Петр. Риј. 62, Мил. Црмн. 346—347, Пеш. Стар. 108—109, Стев. Ист. 37—38); за њу не зна ни језик владике Данила, док је, међутим, у једном писму владике Висариона регистровано *робје* (уп. Млад. Дан. 98—99, 100, Млад. Вис. т. 70). Ова писма не показују јотовање уснених сугласника по јекавском јотовању: *верз*, *вере*, *развемли* (в. т. 23).¹⁵ У погледу овог нејотовања уснених сугласника огледа се подударање са језиком владике Висариона а разлижење са језиком владике Данила који зна и за случајеве типа *вѣра*, *мѣсто*, *йѣши*, *бѣше* и сл. (уп. Млад. Вис. т. 72, Млад. Дан. 102—103). Очигледно је да су у овој особини поменута писма из Ријечке нахије конзервативнија, што

¹⁵ Облик ак. мн. *йленове* (од *йлијен* — в. т. 23) долази са *йље* < *йлѣ* — у резултату јотовања примарног а не епентетског л.

потврђују и примери *йосекоше, свема* (в. т. 23), где такође нема јекавског јотовања које је у овим писмима захватило само сугласнике *д* и *ш*: *за-ћеде (се), кће* (в. т. 23).

38. Стара штокавска метатеза групе *вѣс-* > *св-* огледа се, наравно, и у овим писмима: *све* 11, *Д*, *свега* *Д*, *свиехъ* 12, *свиех* *Д*, *свема* *Д*, *свака* 11. Нема ни једног примера који би био са фонетизмом *вас-* или *вс-*, што би представљало српскословенску особину.

Именица *йравда* долази непромењено, са групом *-вд-* а не са *-дв-*, чега има нпр. у црмничком говору (уп. Мил. Црмн. 393): *йравѣда* 12, *йравѣдъ* 12 (× 2), *й(р)авѣдъ* *Д*.

39. Губљење сугласника. Графија ових писама не допушта јасно сагледавање судбине иницијалног *ј-* у примерима: *ед(н)оѿа, едно момъче, еднога Пашиѿровића* (в. т. 5) јер се почетно слово *е-* може читати и као *е-* и као *је-*. У примеру *навеће* („највише“) *Д* дошло је до губљења *-ј-* (*најѣ-* > *нав-*), што је познато нпр. језику владике Данила (Млад. Дан. 104—105). Губљење *-ј-* у придеву *божји* и сл. регистровано је у писми-ма: *божси, божъ*, што се подудару са данашњим стањем у говору околине Ријеке Црнојевића (в. т. 5), а што указује и на то да је ова појава у народним говорима Црне Горе била позната пре краја XVII века јер и језик владике Данила зна за њу (уп. Млад. Дан. 23, 107). Примере са *р + је* (< *рѣ*), где долази до губљења *ј*, в. у т. 23.

На почетку, у средини и на крају речи судбина сугласничких група у овим писмима је следећа: а) *кћ-*: *кће* (3. једн. а.) *Д*; примери: *збаћомъ* *Д* (з баћом < с браћом), *йавѣдъ* (правду) *Д*, уколико нису писарске грешке, долазе без *-р-* (уп. *йравѣда, йравѣдъ*, истина, у писму које није писала иста рука — в. т. 38, као и *йродасѿе* *Д*), *тк-*: *нико* 12 (уп. старо *йко* < *кѿо*), б) *-вд-*: *йравѣда, йравѣдъ, й(р)авѣдъ* (в. т. 38), *-дн-*: *едно момъче, еднога Пашиѿровића*, поред *едога* *Д*, уколико није писарска грешка (в. т. 5), *-дск-*: уп. писање *госѿодъскъ* *книгъ* (в. т. 14), *-дств-*: *госѿодъствъ*, поред примера где се ова група пише: *госѿодъсѿво, ѿ* *госѿодъсѿвъ* (в. т. 14), *-здр-*: *йоздравлене* (в. т. 14), *-кл-*: *докле* *Д*, *Цеклинѿина* *Д*, *-кч-*: *Вѿла Никъчева* *Д*, *-рск-*: *господа койоръска* 12, *-тн-*: *смейнѿнѿми* 12, *-ћск-*: *зборъ йацрровицкомъ* (в. т. 14), *-хц-*: *Нихѿца Миховића* (в. т. 14), *-чск-*: *Риѿчѿке нахиѿе, Риѿчѿке нахиѿе, госѿода млейѿачѿка* (в. т. 14), *-штр-*: *Пацрровићи, Пашиѿровићи, Пашиѿровића, йацрровицкомъ* (в. т. 10).

Међу вокалима *в* се не губи у овим писмима: *ава: сѿѿавасмо (се)* *Д*, *кавалѿерима* *Д*, *аве: главе* *Д*, *ави: осѿѿависмо* 12, *Ника Клаѿѿвицъ* *Д*,

Облици

42. Од падежа једине указујао на вокатив: *господаръ свейи ми* 11, *господаръ* 11, 12, а од множинских форми уп. примере: ном. *добри люди* 12, ген. *нейриашеллахъ* Д, *свиехъ кнезовахъ и сѣарешинахъ* 12, *свиехъ сѣарешинахъ* Д, *нашихъ крѣвихъ* Д, ак. *осѣале крѣви* 11, *ѣленове* Д, INSTR. *ѣред . . . кавалиерима* Д, з б(р)аѣомъ *нашомъ Црногорѣцима* Д, с *онезиема книгама* Д. Малобројни примери множинских падежа у овим писмима указују, наравно, на обличку једнакост у дативу и инструменталу именица на -а (-ама), што треба узети свакако и за именице м. и ср. рода (-има). У генитиву је наставак -ах и -их, што одликује језик и владике Данила и Висариона (уп. Млад. Дан. 128—130, Млад. Вис. т. 88).

Конструкција из *Грађани* 12 не мора представљати облички генитив мн. већ се може радити и о индеклинабилној форми имена овога села: (уп. индеклинабилни облик имена црмничког села *Брчели* у данашњем црмничком говору, што одликује језик и владике Данила: Млад. 134—135, Мил. Црмн. 409).

43. Од хипокористика мушкога рода долазе форме: ген. *ѣоѣа Вѣка* 12, *Рада Бановића* 12, ак. *Вѣка Нихѣа Миховића* 12, *Вѣла Нихѣчева* Д, за *Ника Клаѣавиѣ* Д.

44. Завршетак -анин остаје у јединици: два *Цеклинганина* Д; уп. ном. мн. *Любийингани* 12.

45. Именица *раѣи* долази у женском роду: *ѣ раѣи* (лок. једн.) 12 (уп. исто и у језику владике Данила, Његошевом, као и у неким зетским говорима: Млад. Дан. 137, Вуш. Његош 118, Пеш. Стар. 142).

46. Заменице и *ѣридеви*. Од облика једине личних заменица помињемо енклитике: дат. *мѣ* Д (× 3), ак. *ѣе* 11, 12 (× 2), *га* 12, Д (× 2), а од множинских форми личних заменица уп.:

г е н и т и в : *ѣ насъ* 11, 12, *ѣ нас* Д, *ѣреко насъ* Д, *ѣ васъ* Д, *ѣо ради васъ* Д.

д а т и в : *ѣ ви* е богъ да 11, како *ви* драго бѣде 11, садъ *ви* пишемо Д, и дрѣго *ви* не говоримо Д, ѣо сте *ни* писали 12, по томѣ *ни* изгѣбише Марѣка Дериглавѣ 12, тѣ *ни* изгѣбише Пашѣтровићи пегъ на правѣдѣ божѣ 12, по томѣ *ни* изгѣбише наѣпачаѣѣ попа Вѣка сина 12, но *ни* дочекаше брата 12, главе *ни* посекоше Д, *вама* Д, *нама* Д,

а к у з а т и в : *ѣсвети ни ѣ* неѣа господарѣ 11, *ѣсвети ни ѣ* тоѣа крѣвѣника 12, и богъ *ви* веселиѣ Д, *ихъ* 12, *их* Д (× 2), за *нихъ* 12 (× 2), *васъ* Д (× 2), *насъ* Д,

инструментал: *с нима* 11, *йредѣ њима* Д, *за нима* Д.

Присуство енклитичких форми *ни*, *ви* за датив и акузатив множине представља, наравно, архаизам у језику ових писама (уп. стсл. *нѣ*, *вѣ* за дат. и ак. мн.), у чему се језик ових писама подудара са језиком писама владике Висариона и неких данашњих говора у Боки Которској (уп. Млад. Вис. т. 96, Том. Ак. 3—16), а разлиази са језиком владике Данила и нпр. са савременим говором околине Ријека Црнојевића где налазимо за датив *ни*, *ви*, а за акузатив *не*, *ве* (уп. Млад. Дан. 140, Петр. Риј. 65). Горње форме на *-ма* у дативу и инструменталу множине (*вама*, *нама*, *њима*) показују обличку једнакост ових падежа.

47. Од именичких заменица уп. форме: *џо*, *ниџа* (в. т. 10), *нико* 12, *кога* (ген.) 12.

48. Према заменици за каквоћу у књижевном језику *никакав*, уп. форму *ничесов* која се среће и у данашњим зетским говорима (уп. Мил. Црмн. 428): *ничесове изџрке* (ген. једн. ж. р.) Д (*изрука* „помоћ” „испомоћ” РЈА IV 300, РСКНЈ VII 647).

49. Демонстративне заменице долазе у формама: ген. једн.: *џога крвѣњика* 12, *йоради оне божие вере* Д, *с онезиема книгама* (инстр. мн.) Д.

50. Заменица *сав* долази у формама: ген. једн.: *све Риечке нахије* 11, *свега нашега збора* Д, ак. једн. *све* Д (× 2), ген. мн. *свиехъ кнезовах* 12, *свиех сѣарешинахъ* Д, дат. мн. *свема сѣјама и воеводама* Д, ак. мн. *џо све начине* Д.

51. У писмима долази присвојна заменица за 1. и 2. лице мн. *наш*, *ваш* и сл. (*нашега* (ген. једн.) 11, Д, *нашемъ* (дат. једн.) 11, *наше* (ном. мн.) 11, Д, *нашихъ* (ген. мн.) Д, *ваше* (ном. једн.) 11, 12, *ваши* (ном. мн.) Д и сл.) а не и за треће лице (уп. посесивно *њих* у језику владике Данила и Висариона, поред *њихов* у језику овога првог епископа: Млад. Дан. 143, Млад. Вис. т. 99). Форме присвојних заменица за 3. лице и свакога лица такође не долазе у овим писмима.

52. У генитиву и акузативу, као и у дативу једине м. и ср. рода заменичко-придевске деklinације редовни су завршеци *-ога/-ега* и *-ому/-ему*, чиме се језик ових писама подудара са језиком владике Данила и Висариона (уп. Млад. Дан. 145—146, Млад. Вис. т. 100). Примери:

г е н и т и в : џ *џога крвѣњика* 12, *свега нашега збора* Д, *ошталога* *зла* Д, *божсега сѣњенџа* Д,

акузатив : *кога 12, едного Пашићровића 12, коєга 12, нашега брајта Д, ед(н)ога Д, нашега крѣвѣника 11,*

дaтив : *нашемъ ѿрезвишеномъ гoсїодинъ 11, нашемъ ѿрезвишеномъ и ѿреведромъ гoсїодинъ 12, ѿсталомъ зборъ ѿацрoвицѣкомъ Д, вашемъ гoсїoсїѣмъ 11.* Облици за локатив не долазе у овим писмима.

Облик личне заменице *нега* (ген.) 11 долази, наравно, са -а, а и прилошке одредбе имају редовно -ога, -ому у свом заменичком делу: *иза ѿога, а ѿошомъ ѿога, ѿриће ѿога, ѿо ѿошъ* (в. т. 30). Поред самосталног а *ѿошом*, уп. једном и а *ѿошому* у писмима владике Висариона (Млад. Вис. т. 100).

За неодређену придевску промену уп. акузативни облик *Вѣла Никѣчева Д.*

Форме некадашње тврде заменичке деклинације, проширене и на остале облике, в. у т. 23.

Придев *божи* и сл. поред *божиј-* в. у т. 5.

53. *Бројеви.* Долазе следећи облици: *едно момѣче, едного Пашићровића* (употребљено свакако у значењу ,неки'), *ед(н)ога* (в. т. 5), *два Целинанина Д, ѿейѣ 12.*

54. *Глаголи.* Облици презента који долазе у писмима подударају се са одговарајућим формама у нашем данашњем књижевном језику, тако да их није потребно посебно наводити.

Ретке императивне форме в. у т. 29. Уп. и конструкцију за 3. лице: а садъ *да зна* ваше свјетло господство како сѣ били ѿдавњо ѣ рати Пашићровићи и Црњогорѣци 12.

Аорист долази, наравно, често у овим писмима: 3. једн. *кће Д, ѿосла Д, ѿйече Д, не би 12, Д, дочека Д, 1. мн. ѿфайисмо Д, ѿйисасмо Д, ѿстѿависмо Д, свадисмо се Д, сѿлавасмо (се) Д* (в. т. 59), 2. мн. *ѿродасѿе Д, 3. мн. доћоше 12, ѿослаше 12, ѿмирише 12, зарекоше 12, изгвбисше 12 (× 3), ѿћоше 12, ѿонисше 12, дочекаше 12, Д, ѿосекоше 12, ѿорабѿаше Д, взеше Д.* Глагол *моћи* има аорисне облике: *не може* (3. једн.) Д, *не можеше* (3. мн.) Д. Од глагола *чинити* долази аорист у конструкцији романског порекла *чинити + инфинитив* ,наредити': они за нима ѣ господе *чинисше их ѿфайитѣ* и *ѿковатѣ* на галию Д.

Форме имперфекта ретко долазе: 1. мн. *ѿрѣйласмо Д, ѿрѣйласмо Д, не ѿрѣасмо Д.*

Облици глаголског прилога садашњег и прошлог времена нису употребљени у овим писмима.

Радни глаголски придев м. рода свршава се на *-а* (< *-ао*) и *-ио* (в. т. 3, 28); остале форме в. у овом одељку мало ниже.

Глаголска именица долази у облику *ѿоздравлене* 12.

Инфинитив долази редовно у краћој форми без *-и* (в. т. 29). Облик *обисѿѣ* Д („огледати се”, „видети”, „окушати” РЈА VII 339, 340) долази са *-сѿѿ(и)*, што је начињено, по Б. Милетићу, према односу *бодем* : *босѿѿ(и)*, а што је познато нпр. језику владике Данила где налазимо *сисѿѿи*, *сисѿѿѣ* („сићи”), *изисѿѿѣ* („изићи”), односно данашњим зетским говорима (уп. Млад. Дан. 157, Мил. Црмн. 457, 458, Пеш. Стар. 168).

У писмима долазе ретки примери само за футур I а не и за егзатктни футур: 1. мн. *ћемо се ѿмириѿѣ* 11, 12, *но ћемо се . . . обисѿѿѣ* („огледати се”) Д.

Од перфекта уп. форме: 3. једн. *е . . . заслѣжисѿ* 12, *е ѿмилова* 12, 1. мн. *смо чѣли* 11, *разѣмели смо* 12, *смо . . . ѿбили* 12, 2. мн. *сѿѣ ѿфайѿили* 11, 12 (× 2), *сѿѣ . . . ѿисали* 12, *сѿѣ ѿчинили* Д, 3. мн. *сѣ били* 12, *сѣ . . . ѿрабѿѿали* 12.

Изнесени глаголски облици из ових писама подударају се са одговарајућим формама у језику писама владике Данила и Висариона (уп. Млад. Дан. 152 и даље, Млад. Вис. т. 104 и даље).

55. *Нејроменљиве речи.* Предлози : *ѿ нихѣ* (ген.) 11, *ѿ вас* (ген.) Д, *ѿ райѿи* (лок.) 12, *с нима* 11, *ѿредѣ Бѣдѣвомѣ* 12, *ѿреко насѣ* Д, *ѿради ѿне божие вере* Д, *ѿради васѣ* Д; прилози : *садѣ* 12 (× 3), Д, *ѿдавно* 12, *ѿѣ* 12, Д, *на(ј)ѿеће* („највише”) Д, *много зла* Д, *досѿѿа* 12, *наѿѿачаѿѣ* 12 (в. т. 60); уп. и прилошке одредбе: *ѿѿ ѿѿомѣ* („после тога”), *а ѿѿѿомѣ ѿѿога* („после тога”), *ѿриће ѿѿога* („пре тога”), *иза ѿѿога* („после тога”) — в. т. 30), *с миромѣ* („мирно”) Д, *до времена* („за неко време”) Д (уп. РЈА XXI 508); везници : *ема* („ма”, „ама”) Д, *докле* Д, *ѿради е* („јер”) Д (поради васѣ свадисмо се з б(р)аћомѣ нашомѣ Црњогорѣцима *ѿради е* их не пѣшасмо преко насѣ на васѣ), *но* („већ”) 12, Д (× 2), *но* („али”) Д, *ѿак* („па”) 12, *ѿѣ* 11, *ниѿи* 12, *ни* 12 (× 3), *е* („да”) 11, 12, Д; партикуле : *-р*: *ѿакоћерѣ* Д. У облику инструментала множине заменице: *с ѿнеѿема книгама* Д долази *-зи-* унутар облика (уп. исто и у језику владике Данила: Млад. Дан. 168).

Из синѿаксе

56. *Најомена о уѿѿѿреби и значењу неких ѿагежа.* Генитивна конструкција *ѿради* + *гениѿѿив* долази у узрочном значењу: тако верѣ ѿфатисмо и книге пред господомѣ ѿписасмо ми *ѿради ѿне божие вере*.

вама: ваше главе остависмо до времена и на(ј)веће *йоради васъ* свадисмо се з б(р)аћомъ нашом Црњогоръцима Д (уп. исто и Млад. Дан. 168, Млад. Вис. т. 121).

Посесивни генитив у конструкцији с предлогом *од* употребљава се у примерима, што може бити и романски утицај: *софра йровидѣрѣ ѿ Кошора* 11, 12, *сѣарешинахъ ѿ Ричѣке нахѣ* 12, Д, *Марѣка Дериглавъ ѿ Любоѣинна* 12.

У примеру: и *змирише ихъ з Которъ* и *йо миръ* зарекоше кога се парѣта прѣва заѣде да се има датъ зарокъ („казна“, глоба“) и аспромъ и роблемъ 12, локативна конструкција *йо миру* има временско значење.¹⁶

И у овим писмима срећемо се са употребом акузатива место локатива уз предлоге *у* и *на*, што је позната особина како у језику владике Данила и Висариона, и у писмима из Цеклина друге половине XVIII века, тако и у данашњим зетским говорима (уп. Млад. Дан. 170—175, Млад. Вис. т. 122, Млад. Цеклин 55—56, Ивић Дијал. 163): и богъ те *з господъство* подрѣжа 11, и *змирише ихъ з Кошоръ* 12, како наћете *з канѣчалерию* 12, како се ставасмо („састасмо“) *з Кошоръ* пред зенераломъ Д, чинише их *зфатитъ* и *оковатъ на галию* Д, поред: како сѣ били *одавњо з райи* Пашѣтровићи и Црњогоръци 12, и богъ те веселио и *з господъствъ* подрѣжа 12.

Конструкција *кумѣѣи некога неким* долази у примеру: *кѣмѣмо ѣе богомъ и свѣѣѣемъ Йованомъ* 11, 12.

У значењу „учинити некоме зло“ уп. конструкцију „поработати од некога зло“: *за йолико зла цо сѣ ѿ насъ йоработали* 12, и *много зла ѿ насъ йоработаше* Д.

57. Найомена о глаголима. а) Помоћни глагол је испуштен у облику перфекта у примеру: и знате ли како се ставасмо *з Которъ* пред зенераломъ и кавалиерима и божѣ верѣ *зфайили* да чѣвамо ми васъ ѿ непријатељахъ Д (у овом примеру треба указати и на необично „слагање времена“: место очекиваног аорита (*уфайисмо*) долази крѣни перфекат: *уфайили*). б) Конструкцију *чинѣѣи* + *инфинѣѣи* у значењу „наредити“ уп. у т. 54. в) Уз глаголе *имати* и *йомоћи* употребљен је инфинитив у примеру: да *има даѣѣ* зарокъ („казна“, глоба“) и аспромъ и роблемъ 12, да мѣ га *йоможе збийѣ* Д. г) Императивно значење 3. л. једн. имају примери: *и богъ ѣе з господъство йодрѣжа* 11, и *богъ ѣе веселио* и *з господъ-*

¹⁶ Уп. о овоме рад М. Ивић: *О йредлогу йо у срѣскохрвајском језику*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1951—1952, књ. XIX, св. 1—4, 173—212.

сѣвъ ѿдрѣжа 12, и богъ ви веселио Д — који по устаљеном шаблону долазе у поздравима на крају писама (уп. исто: Млад. Вис. т. 128).

58. Ред речи. У примеру: зло кое *ни сѣе* ѕчинио Д огледа се старији ред енклитика (заменичка + глаголска), што је одлика језика и владике Висариона, али не и владике Данила који зна за новији ред ових речи (глаголска + заменичка енклитика — уп. Млад. Вис. т. 130, Млад. Дан. 182). Једном налазимо и новији ред енклитика: разꝛмели смо вашꝛ господꝛскꝛ книгꝛ цо *сѣе* *ни* писали 12.

Глаголски облик *је* јавља се као и данас: иза заменичке енклитике: тако смо чꝛли *е ви е богъ* да 11, за добро кое *мꝛ е* ѕчинио поꝑъ Ђѳрашꝛковићъ Д.

Уп. јављање објекта испред предиката у примеру: кꝛе ед(н)ога ѕбитиꝛ но самꝛ не може но посла за Ника Клапавицꝛ ꝛ Бꝛдвꝛ да мꝛ *га* поможе ѕбитиꝛ Д.

Енклитика *се* уз глаголе долази на оном месту у реченици где бисмо је и данас употребили: с нима ћемо *се ѿмиришꝛ* 11, која *се* парꝑта прꝑва заћеде да има датꝛ зарокꝛ („казнуꝛ”, „глобуꝛ”) 12, а за друге ћемо *се ѿмиришꝛ* како наће правꝑда и добри люди 12, како *се сѣавасмо* („састасмоꝛ”) ꝛ Которꝛ Д, поради васꝛ *свадисмо се* з б(р)аћомꝛ нашом Црꝑногорꝑцима Д, докле *се ѿшегꝑнемо* на сꝑдꝛ Д, но ћемо *се* с онезиема книгама *обисꝛи* („огледатиꝛ”) поред господомꝛ Д.

Пример: *ѿо ѿомꝛ ни изꝑбвише наоꝑачаꝑꝛ ѿоја Вꝑка сина из Грађани* 12, треба свакако схватити овако: „ . . . сина поꝑа Вука из Грађани“ (уп. и обрнуто: *но ни дочекаше браѿа Рада Бановића и ѿсекоше га* 12).

Један или више атрибута долазе уз именицу на следеће начине: а) *нашега крꝑвꝑника* 11, *осѿале крꝑви* 11, *едно момꝑче* 12, *еднога Паиꝑѿро-вића* 12, *вашемꝛ госꝑосѿвъ* 11, *ѿога крꝑвꝑника* 12, *добри люди* 12, *свиех сѿарешинахꝛ* Д, *свема сꝑћама* Д, *нашихꝛ крꝑвих* Д, *осѿалога зла* Д, *божсего сꝑћенꝑа* Д, *божꝛ верꝛ* Д и сл., поред: *госꝑодарꝛ свиеꝑли* 11, *госꝑода млеꝑачꝑка* 12, *госꝑода коꝑорꝑска* 12, з б(р)аћомꝛ нашомꝛ Д, б) *нашемꝛ ѿрезꝑвишеномꝛ госꝑодинꝛ* 11, *нашемꝛ ѿрезꝑвишеномꝛ и ѿредромꝛ госꝑодинꝛ* 12, *ваше ѿрезꝑвишено госꝑодꝑсѿиво* 11, *вашꝛ госꝑодꝑскꝛ книгꝛ* 12, *ваше свиеꝑло госꝑодꝑсѿиво* 12, *свега нашега збора* Д, поред: *осѿаломꝛ зборꝛ ѿꝑꝑро-виꝑꝑкомꝛ* Д.

59. Најомене о реченици. Поједини везници везују следеће реченице и речи:

е („даꝛ’): тако смо чꝛли *е ви е богъ* да и ваше преꝑзвишено господꝑство те сте ѕфатили нашега крꝑвꝑника 11, разꝛмели смо вашꝛ господꝑ-

- скѣ книгѣ цо сте ни писали е сте ѡфатили Вѣка Нихца Михо-
вића 12,
- штио* („који’): а за ѡстале крѣви цо сѣ наше ѡ нихъ 11, разѣмили смо
вашѣ господѣскѣ книгѣ цо сте ни писали 12, за толико зла цо
сѣ ѡ нас поработали 12,
- који*: за добро *које* мѣ е ѡчинио погъ Д, зло *које* ни сте ѡчинили Д,
но („већ’): ни тѣ имъ не би доста *но* ни дочекаше брата Рада Бановића
и посекоше га 12, тѣ га ѡбитъ не могоше *но* ѡтече предъ нима ѡ
Бѣдѣ Д, и дрѣго ви не говоримо ница *но* ћемо се с онезиема кни-
гама ѡбистъ пред господомъ Д,
- но* („али’ ,већ’): кће ед(н)ога ѡбитъ *но* самъ не може *но* посла за Ника
Клапавицѣ ѡ Бѣдѣ да мѣ га поможе ѡбитъ Д,
- ема* („ма’ ,ама’ — уп. исто и у Црмници: Мил. Црмн. 448, 572): знате
ли колико е нашиехъ крѣвих ѡ васъ и ѡсталога зла *ема* све то трѣп-
ласмо до божега сѣћена Д,
- ма* („ма’): *ма* по све начине све то трѣпласмо докле се потегнемо на
сѣдъ Д,
- йоради е* („јер): и на(ј)веће поради васъ свадисмо се з б(р)аѣомъ нашом
Црѣногорѣцима *йоради е* их не пѣщасмо преко насъ на васъ Д,
йеке („тек ,само’): садъ ви пишемо *йеке* да знате е и ми знамо и па-
метѣмо зло *које* ни сте ѡчинили Д.

60. Из лексике. Овде ћемо поменути неке лексичке одлике језика ових писама, као и ономастички материјал који долази у овим тексто-
вима.

Н а о њ а ч а ц прилог, *оѡко*, *зло*, *немило*, *неѡријайно* (РЈА VII 471 не до-
носи ову реч): по томѣ ни изгѣбише [Паштровићи — А. М.]
наоѡачацъ попа Вѣка сина из Грађани 12;

С ѡ а в а ѡ и с е глагол, *сѡстѡити се* (РЈА XVI 475—476 доноси овај гла-
гол али са значењем ,стајати’ ,зауостављати се’ ,истицати се’; иначе
сѡтајати се < *сѡстѡајати се* у значењу ,састајати се’ доноси РЈА
XVI 352; *сѡтавати се* не бележи ни Даничић већ само *сѡтајати се*
(Б. Даничић, *Рјечник из књижевних сѡтарина срѣпских*. — У Био-
граду, 1864, књ. III, 157, 168); старешине Ријечке нахије у писму
Паштровићима подсећају их па кажу: и знате ли како *се сѡтавасмо*
ѡ Которъ пред генералом и кавалиерима и божѣ верѣ ѡфатили да
чѣвамо ми васъ ѡ непријателнахъ такоћеръ ви насъ тако верѣ ѡфа-
тисмо и книге пред господомъ ѡписасмо Д (уп. исти овај глагол
и у другим споменицима из Црне Горе: а) *како се бѣсмо сѡтавали*

Бегуши, и Геклићи, и Цетињани, б) и бјеху се сѣвали и не бјеху се ѿгодили — Т. Никчевић и Б. Павићевић, *Црногорске исјаве XVI—XIX вијека*. — Цетиње (Архив Социјалистичке Републике Црне Горе. Историјска грађа књ. II), 1964, 69, 194).

Од личних имена у писмима долазе: ном. *йойъ Ђвразићковићъ Д, Мгизновићъ Д*, ген. *йойа Взка 12, Рада Бановића 12*, дат. *Николи Рерици 12* (име которског „софра провидура“), ак. *Марџка Дериглавъ 12, Вла Никчева Д, Ника Клајавицъ Д, Взка Нихца Миховића 12*.

Уп. остала имена: *Бъдвъ Д (× 2), Бъдъвомъ 12, Д, Кошоръ 12, Д, Кошора 11, 12, из Граћани* (име села) 12, *изъ Двѣила Д, Любоинина* (ген.) 12, *Рѣбание* (ген., Арбаније) 12, *Риечѣке нахие, Риечке нахие* (в. т. 23), *Херѣгевине 12*, затим *Любоининани* (ном. мн.) 12, *два Цеклинѣнина Д, Црњогорѣци, Црњогорѣцима* (в. т. 6), *Пашиѣровићи, Пашиѣровића, Пацровићи* (в. т. 10).

Уп. име свеца: *свѣиѣмъ Иованомъ 11, 12*.

Закључак

61. Графијске и ортографске одлике ових писама из Ријечке нахије показују, посматрано генерално, приврженост традиционалном, српскословенском писању, што је и нормално очекивати у нашим ћириличким текстовима с краја XVI века. Како су ово споменици писани народним језиком, то је природно да се у њима срећемо са упрошћенијом графијом у којој су поједина слова одсутна као нпр. *ђ, њ, љ, њ, ѓ*. Писар првих двају писама, I рука, показује већу демократизацију у овом погледу јер он нема надредног писања слова *а* у речи *Пашиѣровићи* пише *шѣи*, насупротив II руци која је овде на традиционалном нивоу: она зна за надредно писање одговарајућих слова, и у поменутој речи пише стару грађију *цѣ*. Ово свакако указује на неједнак степен српскословенске образованости у писању код ове двојице писара. Обе руке су традиционалне у бележењу вокалног *р* комбинацијом грађија *рѣ*, група *је* иза сугласника код њих се не означава са *ѣе* или *ѣе*, нити ове руке употребљавају стару грађију *ѣу* у циљу јаснијег обележавања група *ѣе*, *ѣе*, у чему се оне разликују нарочито од грађије у писмима владике Данила.

62. У писмима из Ријечке нахије огледа се народни језик овог подручја с краја XVII века, што указује на подударност са језиком

владике Висариона и Данила. Поред (и)јекавизма, који је, наравно, присутан у језику ових писама — при чему се увек јасно не разликује јекавизам јер се *је* и *е* бележи у складу са традицијом на исти начин: словом *е* — за некадашњи полугласник налазимо редовно написан вокал *а*, иако данашње народне говоре тога подручја одликује присуство познатог зетског рефлекса старог *њ*: отворено *е*. Овим се, наравно, отвара питање: да ли је крајем XVII века на овом терену егзистирао поменути зетски рефлекс старог полугласника, тј. да ли се знаком *а* бележи у старим текстовима не само „чист“ вокал *а* већ и отворено *е* < *њ*? Будућа испитивања писаних споменика насталих на оним црногорским теренима где данас имамо отворено *е* за некадашњи полугласник требало би да дају ближе одговоре на поменуто питање (иако нпр. цеклинска писма из друге половине XVIII века не дају одговор у овом правцу јер и у њима налазимо *а* место старог *њ*). Присуство *-а* < *-ао* у писмима из Ријечке нахије подудар се добрим делом са одговарајућим стањем у језику владике Висариона и Данила, и потврђује већ раније изнесу тврдњу да је процес свођења ове вокалске групе био свакако актуелан у народним говорима Црне Горе доста времена пре краја XVII века. У прилог хронологији појединих појава, важнијих за нашу историју језика и историјску дијалектологију, иде и податак да ова писма знају за црте: а) *-жсј-* > *-жс-* (*божси* и сл.), б) *жвѡй-* > *фвѡй-* (*уфвѡйѡй*), в) *-ћск-* > *-цк-* (*ѡвѡшѡровѡцки*), г) *-кц-* > *-кц-* (*Нѡвѡца*). Немењање група *зн*, *зл*, *сл* (*си* не долази) у *жси*, *жсл*, *ѡсл* чега има данас у говору околине Ријечке нахије, као и одсуство јотовања уснених сугласника, има свакако хронолошки значај за појаву ових особина на поменутом терену, о чему будућа истраживања споменика са овога подручја треба да дају и одређена тумачења. Чување архаичних заменичких облика *ни*, *ви* (дат. и ак. мн.) у овим писмима, с једне, и присуство форми *ни*, *ви* (дат.) и *не*, *ве* (ак.) у језику владике Данила, с друге стране, указује свакако на једну од тадашњих разлика народних говора Његуша и Ријечке нахије.

Ова два писара, I и II рука, језички се међу собом готово потпуно слажу изузев у редоследу енклитика, при чему I рука, старија, има новији ред ових речи (*сѡе ни* 'сте нам'), а II рука, млађа, познаје старији ред (*ни сѡе* 'нам сте'). Ова разлика може проистицати из још непреврелог процеса уопштавања новог редоследа поменутих речи, када су обе ове црте, и нова и стара, једно време паралелно егзистирале, јер језик владике Данила, који је засведочен у најстаријем писму насталом истовремено са писмом II руке, показује присуство новог редоследа поменутих енклитика.

Иначе језик ових писама, посматрано уопштено, у великом броју особина показује подударање са језиком владике Данила и Висариона, затим са цеклинским писмима из друге половине XVIII века, као и са низом савремених зетских говора а посебно са говором околине Ријеке Црнојевића, чији нам монографски опис, истина, још недостаје, али чије су нам основне особине данас познате.

А. Младеновић

Резюме

Александр Младеновић

ОБ ЯЗЫКЕ ПИСЕМ ИЗ РИЕЧСКОЙ НАХИИ В КОНЦЕ XVII СТОЛЕТИЯ

Автор исследует графику, орфографию и языковые отличия трех писем, возникших в конце XVII столетия в Риечской нахии (Черногория). Это исследование показало, что оба переписчика (первая рука писала два, а вторая одно письмо) в графическом и орфографическом отношении в основном опираются на сербскословянскую традицию, при чем это чаще делает вторая рука. В языковом отношении эти письма главным образом совпадают, с одной стороны, с языком писем владыки Висариона и Данила из Цетиня а, с другой стороны, с целым рядом теперешних зетских говоров. Это и понятно, потому что все три письма как деловые документы написаны народным языком.